
Ivan
ROGIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

VUKOVAR '91
I PRAKSA
PROTUDRUŠTVA

U mjerodavnim se raspravama o srpskom napadu na Hrvatsku, godine 1991., ponajčešće ističe kako je na djelu međunarodni napad. No, pozorniji pregled pokušaja katalogizacije zbiljskih sudionika agresije otkriva da im preciznost nije bez mane. Pokušaji se, po pravilu, svode na popise organizatora srpskog osvajačkog programa, uglavljene u srpske i drugojugoslavenske političke i vojne ustanove; te na popise mjesnih izvršitelja. Zacijelo je takva redukcija pogodna za izradu haaških optužnica i sličnih pomagala, po općenitom priznanju, spore i ne uvijek dostižne, pravde. Ali i nehotice zamagljuje obrise jasnije slike cjeline. Koliko je vidljivo, osim što su i opisali srpskog organizatora agresije neprecizno, u takvim su katalogima, po pravilu, odsutna i barem još dva, iz današnje perspektive jasno odredljiva, sudionika agresije: pojedine države - članice "međunarodne zajednice" i - srpsko protudruštvo u Hrvatskoj.

Ustvrditi kako su pojedine europske države, skupa sa Srbijom, vojno napale Hrvatsku godine 1991., svakako je netočno. Ali nije netočno upozoriti da su pojedine među njima politički, vojno i novčano pomagale u pripremi agresije, te, povremenim intervencijama u događaje na ratištu, aktivno podupirale srpske vojske i paravojske. Neki njihovi časnici, diplomati i obavještajci aktivni su sudionici, dakle, u masovnim zločinstvima koja su poslije postala "predmetom" sudske istrage. No, koliko je vidljivo, njihovih imena na sudskim optužnicama iz Haaga nema. Hoće li ih biti? - pitanje je koje nadmašuje okvir i zadaću ovoga teksta.

U imenovanju drugoga, odsutna, sudionika, uporabili smo riječ "protudruštvo". Zašto? Tragajući za odgovorom nije nekorisno podsjetiti na nekoliko činjenica i na njihova, manje isticana, značenja.

Primjer prvi. Nakon srpskog zauzeća Vukovara u studenom 1991., okupacijska uprava grada primjenjuje više-
vrstne postupke ubijanja i raseljavanja nesrpskog stanov-

ništva, ponajprije, dakako, hrvatskoga. U priručnoj, **političkoj**, literaturi ta je praksa označena “umirujućom” složenicom: etničko čišćenje. Zadržimo li načas zgranuti pogled samo na tehničkoj svrsi postupka postaje očito da mu je cilj određeno naseljeno područje – **isprazniti** i to fizičkim uklanjanjem nesrpskog stanovništva. Moguće je, dakako, takvu nastranost protumačiti moralnom tupošću okupatora, i njegovom rasnom zaslijepljenošću. No tumačenje je odveć jednostavno a da bi bilo precizno. Spomenuti postupci, vidljivo je, izazivlju posve određene **društvene posljedice**. Njihova se najgrublja skica svodi na **odvajanje teritorija** od skupina koje su ga prethodno obitavale. **Odvojen i prazan**, osvojen teritorij postaje glavnim oblikom ratnog plijena.

Ustvrditi kako je na djelu konvencionalna praksa u ratovima za zemlju nije zasnovano. U mnogim primjerima napada jedne države na drugu takve prakse **nema**. Pače, nisu rijetki naponi da se civilno stanovništvo na osvojenom području očuva – ako ni zbog česa drugoga onda radi njegove radne sposobnosti. Predodžba glavnog ratnog plijena u obliku odvojena i prazna teritorija, dakle, posredno ukazuje na činjenicu da agresor nije iz skupine posve konvencionalnih nasilnika. Njegove su namjere zamršenije.

Primjer drugi. U srpskim logorima, poznato je, bilo je zatočeno mnoštvo vukovarskih branitelja. Po brojnim svjedočenjima vidljivo je da su zatočnici bili trajno izloženi sustavnu mučenju i ponižavanju. Ubojstva, namjerna ili slučajna, “prirodno” stoje na kraju takvih postupaka. Njihovu režiju svakako možemo dopisati zločinačkoj mašti koja je neočekivano dobila priliku za razmahati se. Ali i na ovom primjeru teško je odvojiti pogled od tehničke svrhe primijenjenih postupaka. Očito je da je svrha dvovrsta. Prva je: “ukloniti” Vukovarca da mu se zametne svaki trag. Druga je: ako Vukovarc preživi stigmatizirati ga da se ne usudi nego biti sluga. Podsjećamo, školska definicija stigmatizacije poučava da je to postupak svođenja, redukcije, društvenog sudionika **na položaj ne/osobe**. Postupkom se, dakle, u društvenom okolišu **ukida** sudionik i pretvara u raspoloživi “neživi” predmet. Primijenimo li uvid na vukovarski primjer, postaje očito da se ubijanjem i stigmatizacijom po logorima Vukovarci “ukidaju” kao zbiljski sudionici grada. Gradski se socijalni prostor **prazni** i postaje neovisan o skupini koja ga je obitavala prije. Činjenica da su neki logore preživjeli nije, iz okupacijske perspektive, poželjna. Ali stigmatizacija preživjelih okupacijskoj upravi jamči da će grad, **unatoč preživjelim Vukovarcima**, biti i dalje prazan jer su oni u logorima svedeni na ne/osobe pa se, stoga, i ne mogu pojaviti u ulozi grad-

skih gospodara ili autonomnih korisnika. Drukčije: stigmatizacijom je zajamčena gradska praznina, unatoč tomu što su neki Vukovarci fizički logore preživjeli.

Srodnost skicirane svrhe sa svrhom postupaka spomenutih u opisu prvog primjera i više je nego očita. I njome vlada opsesija praznim teritorijem i praznim gradom. Nju ne slabi ni činjenica da su logori, po pravilu, mjesta gdje je nasilje sustavno zadani oblik ponašanja. No u konvencionalnoj agresiji sabiranje borbeno raspoloživa stanovništva "druge strane" u njima nije podređeno nasilničkoj orgiji, nego njegovu isključivanju iz borbenog rasporeda i nadzoru radi eventualne razmjene za zarobljene pripadnike vlastitih postrojaba. Postupci logorskih posada sa zarobljenim Vukovarcima pokazuju da su s tom mogućnošću računali samo u iznimnim prilikama. Glavnina postupaka, naprotiv, cilja na fizičko i socijalno brisanje zarobljenih Vukovara i na uspostavu **nove praznine** u gradu.

Primjer treći. Tijekom okupacije grada u vukovarskoj su stolnoj crkvi sv. Filipa i Jakova srpski vojnici, poznato je, otukli žbuku sa svih crkvenih zidova. Tako su dokrajčili i sve umjetničke i simbolične tvorbe upisane u njihovu površinu (slike, štukature, reljefe, skulpture). Za sobom su ostavili zidove očišćene/ogoljele do - cigle. Prizor skoro nametljivo izazivlje pomisao na prije skicirane primjere. Njime vlada praznina koja se u socijalnom iskustvu identificira s učinkom radikalnog nasilja - sa smrću. Sukladno tomu, lako se uspostavlja i nova analogija. "Brisanje" Vukovaraca tijekom okupacije grada i po brojnim logorima postupak je **strukturno srodan** "brisanju" svetih znakova po zidovima glavne vukovarske crkve. "Brisanjem" Vukovaraca uspostavlja se nova zbiljnost **praznog grada**. "Brisanjem" sakralnih znakova i simbola uspostavlja se nova zbiljnost **praznog hrama**. Odlučnost kojom okupacijska uprava ostvaruje tu dvostruku prazninu pokazuje da njezin cilj nije ograničen samo na nadzor socijalnih pokazatelja prisutnosti stigmatizirane skupine. Nego se proteže i na imaginarno područje gdje nastaju označitelji identiteta. Prazni se grad. Ali se prazni i nebo nad njim. Poslije su, podsjećamo, sličnu opsesiju čišćenjem neba očitovale i neke talibanske skupine u prednjoj Aziji rušeći divovske kipove princa Bude uklesane u crkvu/planinu. No ta vrst vjerske strasti, koliko je vidljivo, nije bila svojstvena vukovarskim osvajačima. Prije će biti da ih je na uspostavu nove praznine vukovarskog neba natjerao uvid da ubojstvo, praznina, grada nije potpuna ne ubiju li se, isprazne, i njegovi hramovi. Predmet stigmatizacije, dakle, neočekivano se proširio do one granice koja očitovanu opsesiju prazninom neumoljivo približava - tragikomediji. U ne-

malom popisu sličnih povijesnih primjera teško je naći srodne upravo zbog toga. "Očekivane" žrtve brisanja ograničuju se, uglavnom, na nametljivije označitelje političkog poretka.

Primjer četvrti. Na jednoj od središnjih gradskih parcela, kakve urbanisti vole nespretno zvati "slobodna površina", vukovarska je okupacijska uprava podigla, poznato je, "groblje šajkača". Putnik-namjernik s lakoćom bi mogao zaključiti kako su na njemu sabrani spomenički primjeri obrambene hrabrosti vukovarskih branitelja. No groblje vukovarskih branitelja je drugdje, tamo gdje ga i treba očekivati: na posebnu dijelu gradskog groblja. Na "slobodnoj površini" u gradskom središtu pokopano je nekoliko poginulih **agresorskih** vojnika. Ciljani značenjski obrat, izazvan tim premještanjem, i više je nego nadrealan. Obratom je dopušteno da se u spomeničkim likovima vukovarskih branitelja nađu i – agresorski vojnici.

Vidljivo je da skicirani gest agresorske gradske uprave nije izravni otisak, prije nagoviještene, opsesije praznim gradom i nebom. Naprotiv, gestom se želi utisnuti snažan trag u gradsku zbilju. Ipak, manjak veze između opsesije prazninom i označiteljskog gesta samo je prividan. Značenjski obrat, što ga gest cilja izazvati, dakle, predočiti agresorske vojnike kao gradske branitelje, moguće je režirati samo tamo gdje je, aktivnim brisanjem zbiljskog grada i njegova transcendentnog horizonta, uspostavljena nova **cinična** praznina kao normalno stanje stvari. U zaključnoj crti, značenjskim se obratom smjera poručiti da je zločinstvom stečeno dobro istovrsno onomu koje zločinstvom nije stečeno. Nije, dakako, netočno ustvrditi kako su i u drugim, ratnim, primjerima agresori podizali groblja svojim palim vojnicima. No spomenuti se od drugih razlikuje po dva obilježja: groblje **nije** na groblju; ukopani su predočeni kao branitelji a ne napadači. Takve značenjske poremećaje drugdje, po pravilu, ne nalazimo. Palima se odaju počasti kakve priliče svijetu mrtvih, ali se, pri tomu, ne žele još i izazivati posebni značenjski obrati. Uočena namjera izravno potiče na pitanje: kakav je to agresor koji svoju agresiju režira kao – **mučeničku obranu?**

Protudruštvo i njegovi prijatelji

U ponajvećem broju rasprava odgovori na pitanja, nagoviještena u prijašnjem ulomku, rabe osnovu određenu s dvije glavne odrednice. Prva je pomahnitali etnocentrizam. Pri tomu se obilno koristi i nemala baština teorijske mrzovolje spram društvenih razlika klasificiranih pridjevom: etničke. Pa i nije neopravdano reći kako je upravo tlak te

mrzovolje za duže vrijeme otežao teorijski razvitak jednog jednostavnog uvida: da polje etničkih razlika pripada, zapravo, konvencionalnoj društvenoj zbilji. Druga odrednica spomenute osnove je kulturna tupost, točnije, "balkanski" mentalitet. Premda je sama odrednica značenjski dosta šarolika, učinila se prikladnom korisnicima raznolikih i maštovitih stereotipa o "balkanskim plemenima", kojima su oni, za zbilja, nadoknađivali manjak mjerodavnih uvida ili provjerena znanja. Isti trag, vidljivo je, rabili su i raznoliki međunarodni činovnici upleteni u posredovanje između ratnih sudionika. Njima je skicirana osnova izgledala posebno praktična jer je olakšavala prijenos **jedinstvene slike** na, kako su voljeli govoriti, "sve strane u sukobu". No glavna je slabost spomenute osnove, i prakse etiketiranja iz nje izvedene, u tomu što se ne slaže najbolje sa činjenicama. Već i zgoljna značenjska posljedica uporabe složenice: srpska agresija na Hrvatsku, poučava da sa slikama simetrije, kakvu implicira složenica "sve strane u sukobu", treba biti oprezan. Razlog je jednostavan: agresija **nije** simetrična socijalna situacija.

Po našoj ocjeni, prije izložene primjere ponašanja agresorske uprave i vojske u Vukovaru, a poslije, dakako, i u drugim hrvatskim krajevima, izloženim agresivnim napadima, manje pogrešno opisuje pojam: **protudruštvo**. Ono je, koliko je vidljivo, izravno zainteresirano za novu **fizičku, socijalnu i simboličnu prazninu** u hrvatskom društvu. Zašto?

Najkraće rečeno, protudruštvo je tvorba koja nastaje kada se etnička ili koja druga zajednica, konvencionalna inače u horizontalnoj strukturaciji društvene zbilje, "premjesti" u ulogu društvenog sudionika koji određuje **vertikalnu** strukturu društva. Drukčije rečeno, protudruštvo nastaje kada se jedna horizontalna skupina, ili njezin dio, socijalno konstituira kao (povlaštena) klasa ili, barem, "gornji" socijalni sloj. No sam "premještaj" iz horizontalne u ulogu vertikalnog društvenog sudionika još ne iscrpljuje unutrašnji sadržaj registra promjena koje, pri tomu, predvidljivo nastaju. Pet takvih promjena držimo važnijim od drugih.

Identifikacija. Protudruštvo sebe određuje i opisuje kao **borbenu prethodnicu** ili **rtnu formu** drugog društva, izvan granica zbiljskog matičnog društva, u kojemu etnička skupina konstituira svoju svakodnevicu. Opisujući političko ponašanje srpskih vođa u Hrvatskoj kasnih osamdesetih i devedesetih godina, jedan je hrvatski zastupnik duhovito primijetio kako oni otvaraju kišobran smjesta čim počne kišiti u Beogradu; "otvaranje kišobrana" je, dakako, neovisno o tomu ima li ili nema kiše u Hrvatskoj,

gdje je njihova svakodnevnica. Budući da su rtna forma, ili, točnije, rtni dio, drugog, izvanjskog, društva, njihovo ponašanje izvedeno je iz ritmova zbilje toga društva. Zato, povratno, u svakodnevici gdje žive, njihova praksa, kada je omeđena **privatnim** okvirima, djeluje, nerijetko, nadrealno; pak, kada je omeđena **javnim** okvirima djeluje dezintegrativno, jer kroz nju struji **borbeno zastupanje** zbilje izvanjskog društva. Borbeno zastupanje implicira **nasilno potiranje** zbilje matičnog društva. Ta činjenica, po našoj ocjeni, nije nekorisna u točnijoj odmjeri opsesije praznim, zabilježenom u agresiji na Vukovar 1991. Širenje praznine nazire se u naznačenoj perspektivi kao "ravanje terena" za uspostavu novih granica društva čijom se borbenom prethodnicom protudruštvo drži.

Dodana većina. Složenicom upućujemo na predložak s pomoću kojega se statistička manjina, malobrojnost jedne skupine proče u **brojčanu nadmoć** u odnosu na druge zajednice društva gdje mu je svakodnevnica. Primjerice, udio stanovništva koje sebe opisuje etničkim naslovom: Srbi, u Hrvatskoj je tradicionalno manjinski. Međutim, identificira li se srpska etnička skupina u Hrvatskoj s borbenom prethodnicom srpskog društva "ma gdje ono bilo", matematička osnova se stubokom mijenja. Dodana većina dopušta manjinskoj skupini predstaviti se drugima (drugim društvenim sudionicima uključenim u vertikalnu strukturaciju društva) kao monopolni nadzornik i rentijer - **većinskih prava**. Nije nekorisno podsjetiti na ovom mjestu da se je dobit od dodane većine pokušala koristiti i u početnim razdobljima praktične pripreme srpske oružane agresije na Hrvatsku i BiH, još sredinom osamdesetih godina. Tada je, podsjećamo, pod etiketom "liberalne" reforme ondašnje drugojugoslavenske države, imao biti prihvaćen izborni predložak: jedan čovjek - jedan glas, ne uzimajući u obzir savezne države kao prirodne političke okvire izbornog postupka. Predloškom bi, predvidljivo je, Srbi potvrdili statističku prevlast u drugojugoslavenskoj državi. I potvrđenu prevlast "premjestili bi" u svaku posebnu saveznu državu, **neovisno o tomu** jesu li tamo većinska ili manjinska skupina. Opiranje tom predlošku, vidljivo je, izvučenom iz arheologije protudruštva, bilo je kasnih osamdesetih godina stigmatizirano etiketom - nacionalizam.

Legitimacija borca za "novu granicu". Legitimacija osigurava protudruštvu dvije, ni malo zanemarljive, prednosti. Prva se očituje u činjenici da protudruštvo stiče vrijedan predmet razmjene s društvom čijom se borbenom prethodnicom konstituirala. Pod okriljem te prednosti lokalna, manjinska, neodmjerena, pače, radikalna konfliktnost u odnosima spram društva gdje mu je svakodnevnica, gubi zazor-

nost, ili se izmiče opasnosti da bude etiketirana neugodnim naslovima kakvi su: ekstremizam, avanturizam, i srodni. Naprotiv, u ulozi borca za “novu granicu” društva čijom se borbenom prethodnicom konstituira, protudruštvo, po shemi političkog kratkog spoja, postaje – **strategijskim partnerom** toga društva. Time je njegov vertikalni premještaj u društvenoj strukturi oba društva: i onoga gdje mu je svakodnevnica i onoga čija je rta tvorba, dugoročno zajamčen. U hrvatskim ratnim prilikama, godine 1991., podsjećamo, horizont “nove granice” sugerira da su zapadne granice države Srbije na crti Virovitica-Karlobag.

Druga prednost koju spomenuta legitimacija osigurava očituje se u mogućnosti da se unutrašnja mobilizacija, u okvirima same etničke zajednice, **konkretizira** i po ciljevima i po, sukladnim im, sredstvima. Granice recepcije pojedinih konkretnih ciljeva i zadaća, te poželjnih načina postupanja, određuju i stupanj srastanja etničke zajednice s novom strukturom protudruštva. Reći stoga, kako je srpsko sudioništvo u agresiji na Hrvatsku, godine 1991., ograničeno na malobrojnu skupinu ciničnih zavodnika iz političke elite jednostavno je **netočno**. Hrvatski Srbi u toj agresiji sudjeluju **mobilizirani u protudruštvo, dakle, masovno**. No, **nije točno** da je opseg mobilizacije obuhvatio ukupnu etničku skupinu. Već i zgoljni pregled popisa hrvatskih branitelja srpskog etničkog podrijetla pokazuje da se etnička skupina i protudruštvo **ne poklapaju**. Granice protudruštva treba tražiti na granicama koje markiraju domašaje mobilizacije zasnovane na, kako je naznačeno, praktičnoj konkretizaciji ciljeva i sredstava izvedenih iz legitimacije boraca za “novu granicu”.

Čuvari utopije. Već i činjenica da se protudruštvo konstituira premještanjem horizontalne skupine na vertikalni atlas društvene strukture implicira da se taj uspješni uspon mora primjereno obrazložiti. Ne obrazloži li se premještaj dolazi u opasnost potonuti u skupinu zgoljnih primjera akumulacije društvene moći radi same moći, dakle, primjera etničkog, ili kojeg drugog, terora. Izbjegavanje te opasnosti osnažuje oblikovanje generalizirane slike protudruštva kao borbene prethodnice, ali ne više jednog posebnog društva, nego jednog **civilizacijskog poretka**. Pogleda li se pozornije raspon sredstava, koja tipično rabe, primjerice, esulsko protudruštvo ili ugarsko protudruštvo u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća, upada u oči zajedničko posezanje za ulogom **branitelja civilizacije** naspram sudionika hrvatskog društva gdje im je svakodnevnica. Srpsko protudruštvo u Hrvatskoj iz druge polovice 20. stoljeća, zbog niza posebnih okolnosti, ne može ponoviti istu ulogu. **Ali može predložak**. Zahvaljujući tomu, ono se kon-

stituira u ulozi ekskluzivna čuvara revolucionarne čistoće socijalizma. Budući da održavanje te uloge konvencionalno implicira raspolaganje oružjem, jer, podsjećamo, socijalistička je utopija, po definiciji, naoružana, u granicama srpskog protudruštva u Hrvatskoj postupno se akumulirao nemali broj naoružanih čuvara socijalističke ortodoksije. Budući da je ta ortodoksija osamdesetih godina ubrzano gubila utopijske boje, a fosilizirala totalitarni nadzor nad "ostatkom" društva, i protudruštvo se sve jasnije određuje tom ulogom. Pa se totalitarne prakse i ovlasti, koliko su likovi srpske agresije na Hrvatsku i BiH, zaključnih osamdesetih godina jasniji i jednostavniji, "prirodno" spajaju s ostalim nagoviještenim ulogama, među kojima je uloga borca za "novu granicu" posebno važna. Na toj podlozi moguće je obrazložiti i zašto su socijalne granice mobilizacije srpskog protudruštva obuhvatile i nekolike, premda malobrojne, etničke Hrvate te mnogobrojnije, višekratno deklarirane, "demokratske Jugoslaveni". Zasjenjeni obvezujućim praksama članova protudruštva takvi su pridjevi ostali u ratnim godinama rubni. Novu pozornost na njih svrnule se tek kaznene statistike međunarodnog sudstva nakon završetka agresije.

Gospodari stigme. Stigmatizacija, vidjelo se na vukovarskom primjeru, nije ograničena na prerazdiobu društvenih naslova radi eventualna rentiranja posebnih komunikacijskih pogodnosti. Njezina **tehnička** narav implicira da se značenjski sadržaj pojedinih likova stigme oblikuje kao **tvorna** posljedica. Drukčije rečeno, stigmatizacija je, osim simboličnog, još i tehnički postupak kojim se "uređuje" praktični način postupanja s tijelima društvenih sudionika pogođenih stigmatizacijom. Promatrani na tom tragu, srpski logori za Vukovarce samo su praktični oblici ostvarivanja pojedinih intencija prethodno obavljena stigmatizacijskog posla. Stigmatizacija se, dakle, **ne može strukturano odvojiti** od masovnih ubojstava i zločinštava.

Budući da je njegovo djelovanje određeno prije skiciranim atributima, protudruštvo **ne može** bez pomoći organizirane stigme. Zato je kontinuirano i proizvodi, **relativno neovisno** o praktičnim okolnostima koje određuju koji će se likovi stigme i tehnički ostvariti u odnosima s drugim društvenim sudionicima iz svakodnevice protudruštva. Drukčije rečeno, povijest stigmatizacije ne poklapa se nužno s poviješću njezinih tehničkih učinaka. Primjerice, jedna od središnjih stigmatizacijskih figura srpskog protudruštva u Hrvatskoj: do istrage naše ili vaše, nije nastala u razdoblju srpske agresije 1991.-1997.; nego skoro cijelo stoljeće prije. (Slično je i s pojedinim stigmatizacijskim tvorbama esulskog društva; one su u uporabi skoro

cijelo stoljeće prije nego što je, tijekom drugog svjetskog rata, esulsko protudruštvo pokušalo na obalnom hrvatskom području uspostaviti novo stanje stvari orijentirano strukturno istom opsesijom prazninom kao i srpsko protudruštvo godine 1991.) Praznina je, podsjećamo, nedvosmislena odsutnost, u ovom slučaju nesrpskih, socijalnih skupina i kulturnih sklopova na području “nove granice”. Zato se njezino “ostvarivanje” i ne može obaviti bez zločina. No pravo na zločin ne može bez posljedica zahtijevati ni jedan društveni sudionik, ne može, dakako, ni protudruštvo. Zato se tehnikom stigmatizacije buduća žrtva označuje atributima koji zločinstvo nad njom odvajaju od zločinačkih označitelja. Pa počinitelj zločina nije zločinac nego sudionik koji, zbog problematične kakvoće žrtve, **ima moralno pravo** zločin počinuti.

Razložno je na ovom mjestu ponuditi ovakvo pitanje: kako to da su ostala dva, prije spomenuta, člana agresorskog trokuta imali povjerenje u sudionike protudruštva? Koliko činjenice pokazuju oni ne sudjeluju u društvenoj konstrukciji hrvatske ratne zbilje godine 1991., rabeći predložke protudruštva. Primjeren odgovor na to pitanje predmetom je posebne analize. No očito je da su u njihovu odnosu spram protudruštva važne dvije činjenice. Prva pokazuje da je protudruštvo **prvi planirani korisnik** osvojena/“očišćena” područja. Protudruštvo, dakle, “najbolje zna” koji mu je stupanj praznine na osvojenu području prihvatljiv i - podnošljiv. Zato se, praktično, rat bez njega ne može ni voditi. Druga se činjenica pokazuje u tome što se autoritet protudruštva samoobnavlja konkretnim osvajačkim “zaslugama” kakvih u drugim dijelovima društva, čijom se prethodnicom protudruštvo drži, nema. Drukčije rečeno, njegov je osvajački autoritet uvjerljiviji od ratnog autoriteta drugih uključenih sudionika. Stoga su i prosudbe, mjerila, tehnike, sudionika protudruštva zaštićene tim autoritetom. Nije netočno ustvrditi kako protudruštvo izravno definira **empirijski sadržaj agresije**. Ta činjenica ne dopušta ostalim sudionicima agresorskog trokuta nadmoćno se odvojiti od njega kao problematična sudionika, s poremećenim mjerilima društvenih odnosa. Doduše, oni ga ne prihvaćaju u ulozi pouzdanika na ključnim adresama s kojih se upravlja agresijom. Primjerice, odluku srpskih protudruštava iz Hrvatske i BiH o ujedinjenju s državom Srbijom, onodobna srbijanska vlast nije zbog stratejske rizičnosti prihvatila. Ali, na drugoj strani, novu socijalnu zbilju, koju su protudruštva agresijom stvorila, drži novim **prirodnim** “nultim” stanjem.

Nakon godine 1995., i uspješnih osloboditeljskih akcija hrvatske vojske i redarstva, nestala je politička i vojna operativa srpskog protudruštva u Hrvatskoj. Zato se i rasprava o njegovoj perspektivi čini, na prvi pogled, posve neumjesnom. Štoviše, može joj se dopisati i posredna namjera da se problematičnom označi sama pripadnost etničkoj skupini. No, već je i iz prethodnih ulomaka očito da se protudruštvo i etnička skupina **ne mogu** izjednačiti. Rasprava o perspektivi srpskog protudruštva u Hrvatskoj prirodno spada na šire analitičko područje gdje su glavni predmet analize prakse i njihove sastavnice s pomoću kojih se konvencionalni svijet prirodnih razlika promeće u skup nauružanih sudionika zauzet borbom za nadzor vrha piramide društvene moći. Ide li se tim tragom, rasprava o perspektivi mora se uvjetovati mjerodavnim i temeljitim istraživanjima. Takvih, dakako, nema. Zato se ograničujemo na opis nekoliko činjenica. On, dakako, ne može zamijeniti mjerodavne uvide. Ali može olakšati trasiranje posebnih istraživanja.

1. Nesustavni podaci pokazuju da, nakon završetka agresije, srpsko protudruštvo nije posve nestalo. Pojedini ulomci fosilizirali su se na različitim mjesnim razinama izjednačivši se s drugim sudionicima u mreži lokalne samouprave. Posebnu pozornost zaslužuju u tom pogledu svjedočenja članova udruga povratnika nesrpskog podrijetla na područja s kojih su, tijekom agresije, bili protjerani. Nisu zanemarivi ni podaci koji pokazuju da je dio stigmatizacijske arheologije srpskog protudruštva stekao novi imunitet premještanjem u krug obiteljske socijalizacije, pa se reproducira kao konvencionalni sadržaj obiteljskih povijesti. Sukladno tomu, izlaže se većim mogućnostima poništavanja i hrvatski konsenzus da je nad Vukovarom godine 1991., počinjen masovni zločin.

2. Poznato je da je Republika Srpska, u sastavu daytonske Bosne i Hercegovine preživjela ratno razdoblje srpske agresije. Ta je tvorba nastala na istom predlošku rada protudruštva, na kojemu je oblikovana i agresorska uloga srpskog protudruštva u Hrvatskoj. Njezin prežetak implicira, kako je već više autora upozorilo, da se **ratni zločin – isplati**. Zločinstva s pomoću kojih je pripremljena uspostava tvorbe nagrađena su međunarodnim prihvatom te tvorbe kao države, ili barem kao njezina zametka. Time je, posredno, i djelovanju svakog drugog protudruštva stavljena u izgled slična nagrada. Predočena se ocjena može osporiti argumentom da se ratni prvaci te tvorbe nalaze na vrhu popisa traženih ratnih zločinaca. No i pod pretpo-

stavkom da će se oni zaslužno kazniti, premda je razložno u to sumnjati, sama tvorba prihvaćena je u međunarodnim odnosima kao novo “nulto stanje”, točno sukladno aspiracijama sudionika protudruštva. U Hrvatskoj, zahvaljujući njezinoj obrambenoj sposobnosti, to im nije uspjelo; u Bosni i Hercegovini zahvaljujući **aktivnoj međunarodnoj zaštiti** te tvorbe u ratnim operacijama godine 1995., to im je uspjelo. Perspektiva protudruštva, dakle, nije bez izgleda.

3. Političari, časnici, diplomati i obavještajci nekoliko europskih država, koje su aktivno podupirale srpsku agresiju na Hrvatsku i BiH, nisu ne samo osuđeni na međunarodnim kaznenim adresama, nego su zatrati i pokušaji da se takvo što pokuša učiniti. Doduše, zabilježeni su pojedinačni primjeri kaznenog progona pojedinih časnika, nizozemskih, francuskih i britanskih, zbog odgovornosti za pojedine zločinačke epizode tijekom agresije, posebno agresije na BiH. Ali kaznenom progonu, primjerice zbog aktivne potpore i upletenosti u srpske zločine, nisu izloženi ni politički ni vojni ni ekonomski mentori te prakse u državama koje, inače, devedesetih godina nisu ni sakrivale da im je u interesu pobjeda srpskih agresora, kao što su Francuska, Velika Britanija ili Rusija. U agresorskom trokutu, dakle, spomenutu na početku teksta, prisutan je sudionik koji pouzdano može računati s činjenicom da će ostati nekažnjen. Njegova prisutnost, povratno, množi raznolike poticaje sudionicima protudruštva na daljnje agresorsko ponašanje. Poučak je istorodan poučku što ga implicira prežitak Republike Srpske kao države: zločin se isplati, napose kada je pod zaštitom europskih mentora.

4. Sklapanje nastranih političkih tvorevina, kakve su Zapadni Balkan i srodne, u političkim radionicama moćnijih članica Europske unije, pokazuje da djelovanje tih radionica izravno određuje **zastarjela** predodžba o modernizaciji europskog jugoistoka.

Prvi izvor zastarjelosti leži u izjednačavanju prakse protudruštva i procesa oblikovanja nacionalnih država na europskom jugoistoku. Sukladno tomu, područjem vlada zloćudni, “endemski” nacionalizam, pa, za zbilja, područje treba dugoročno držati u **civilizacijskom čistilištu i pod protektoratom**. No pogleda li se preciznije skup osnovnih činjenica, izbija na vidjelo da je rad protudruštava strukturnom sastavnicom samo srpske agresije; u ostalim primjerima na djelu su više ili manje konvencionalni predlošci oblikovanja ili dovršavanja nacionalnih država, kakve su tipične **u Srednjoj Europi**. (Podsjećamo, još je I. Pilar, početkom 20. stoljeća upozoravao da je politička sintaksa europskog jugoistoka istovrsna političkoj sintaksi Srednje Europe.)

Drugi izvor zastarjelosti leži u europskom izjednačavanju kakvoće stare i nove europske periferije. Sukladno tomu, Hrvatska bi, primjerice, trebala ostati dvostrukom periferijom baš kao i u 19. i 20. stoljeću. Pri tomu se potpuno gubi iz vida da je u strukturni preokret na izmaku 20. stoljeća po europskom istočnom i južnom rubu **ugrađen i antikolonijalni imperativ**. Povratak u **građanski svijet**, stavljen u izgled tim okretom, razgrađuje i mogućnosti da europska središta na području ponove staru igru središte-rub. To je posebno očito na hrvatskom primjeru. Premda, dakako, nije moguće naslijeđenu hrvatsku zastarjelost iz totalitarna razdoblja zanemariti kao izvor raznolikih, i nimalo bezazlenih, zapreka na “europskom” putu hrvatskog društva, nije teško pokazati da je barem iste snage europski proizvođač zapreka koji se sakriva u zastarjelom razumijevanju svoje, nekada dvostruke, periferije. Kada se takva zastarjelost učvrsti kao predložak kristalizacije novoga nultog stanja, posve je predvidljivo da je jedna od njegovih besramnih posljedica i ukidanje razlike između žrtve i zločinca; ali i slobode i ropstva; kolonizacije i razvitka “odozdo”. Već i zato čitanje vukovarskih poruka nadmašuje obrise zgođne zgrade obnove pamćenja likova predaka, toga, tipična rituala društvene integracije. Čitanje poučava da je Vukovar 1991., u središtu jednog procesa revitalizacije **koji se ne može dovršiti drukčije** nego uspostavom pravedna mira i zasnutkom nacionalnih i individualnih prava na razvitak kao prirodnih prava.

LITERATURA

- Domazet-Lošo, D. (2002.), *Hrvatska i veliko ratište: međunarodne igre na prostoru zvanom bivša Jugoslavija*, Udruga Sv. Juraj, Zagreb.
- Jurčević, J. (ur.) (2000.), *Vukovar 91., značenje, vrednote, identitet*, Institut Pilar, Zagreb.
- Krmpotić, M. (ur.) (1998.), *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1989-1998*, Hrvatski informativni centar, Hrvatsko Slovo, Zagreb.
- Rehak, D. (ur.) (2000.), *Putovima pakla u 21. stoljeće: kroz srpske koncentracijske logore*, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora, Zagreb.
- Rogić, I. (1998.), *Smaragdni brid; Vukovar 91. i hrvatski nacionalni identitet*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Tomac, Z. (1999.), *Zločin bez kazne*, Matrix Croatica, Trst.